

1 дәріс. Валютаның жалпы түсінігі және маңызы

Валюталық қатынастар – бұл валюта және валюталық құндылықтармен байланысты операцияларды жүзеге асыру барысында туындайтын қоғамдық қатынастар жиынтығы. Валюталық қатынастардың даму қажеттілігі халықаралық еңбек бөлінісіне, оның мамандандырылуы мен халықаралық сауда дамуына негізделеді. Валюталық қатынастардың объективті негізі болып халықаралық тауар айналысынан, капиталдардан, қызмет көрсетулерден тұратын қоғамдық өндіріс процесі болып табылады. Валюталық қатынастардың қазіргі таңдағы жағдайы ұлттық және халықаралық экономиканың дамуымен тығыз байланысты. Саясат пен экономика ішкі қатынастарды бірімен-бірі тығыз байланыста болғандықтан, дипломатия, коммерция, өндіріс және сауда ұлттық және халықаралық шаруашылықта ерекше орын алады. Кез-келген қатынастар сияқты, валюталық қатынастардың субъектілері : ішкі және сыртқы деп бөлінеді.

Еліміздің ішкі валюталық қатынастар субъектісіне жататындар :

- Қазақстан Республикасының Үкіметі;
- Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі;
- уәкілетті банктер;
- экспорттық-импорттық операцияларды жүзеге асыратын кәсіпорындар мен ұйымдар;

- валюталық биржалар;
- инвестициялық зейнетақы қорлары;
- валюталық және брокерлік фирмалар;
- жеке тұлғалар-резиденттер.

Валюталық қатынастардың сыртқы субъектісі болып табылады :

- шетел мемлекеттерінің үкіметі;
- халықаралық валюталық-қаржылық ұйымдар;
- шетелдік жеке және заңды тұлғалар.

Валюталық қатынастардың объектісі валютамен және валюталық құндылықтармен байланысты операциялар болып табылады.

1.1 Валюта валюталық қатынастардың объектісі ретінде

Ерте кездегі өндіріс пайда болғанға дейінгі шаруашылық даму сатысында адамдар табиғат өнімдері және еңбек өнімдері арқылы айырбас жасап отырды, сол кезден бастап тауар эквиваленті ретінде жүретін өнімдер пайда болған болатын. Бұл өнімдер ақша қызметін атқарған болатын. Олар басқа өнімдерден адамдардың аса қажеттілігін туындататындығымен ерекшеленді. Осыларға қарап өзге өнімдердің бағасы анықталды. Тауарлы өндірістің пайда болуы мен дамуына байланысты ақшы қызметін мал, қару-жарак, тұз, металдар, әшекей бұйымдар атқарды. Мемлекеттің даму процесінде металл ақшалардың дүниеге келуі, кейіннен монеталардың жарыққа шығуы әмбебап ақша қажеттілігін туындата бастады. Монета пайда болғанға дейінгі металл ақша кезінде эмиссияға құқықты кез-келген алтын, күміс, қорғасын өндіруші иемдене алды.

«Валюта» термині итальян тілінен аударғанда «баға», «құн» деген мағыналарды білдіреді және қазіргі таңда белгілі бір мемлекеттің несиелік ақшаларына ғана қолданылады. Мемлекет ақша белгілерін ұлттық ақша рөлін бекіте отырып, эмиттейді, алайда ақша халықаралық аренаға шыққан кезде олар өздерінен «ұлттық мундир» қалпын тастайды және халықаралық қоғам олардың маңыздылығын, салмағын, толыққандылығын өздігінше бағалайды. Кез-келген ақша халықаралық маңыздылыққа ие бол бермейді.

Валютаны валюталық реттеудің объектісі ретінде қарастыра отырып, валютаның халықаралық экономикалық қатынастарда бірқатар қызмет атқаратынын анықтауымыз қажет.

Валютаның көптеген қызметтері Ю.Ф. Симонов және Б.П. Носкомен анықталған. [Симонов Ю.Ф., Носко Б.П. Валютные отношения: Учебное пособие для вузов. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 2001. – 320 с.]. Олардың пікірінше, валюта келесідей қызметтерді атқарады:

1. Валюта интернационалды бағам ретінде қолданылады.
2. Валюта халықаралық нарықта тауар айналысын қамтамасыз етеді. Валюта резервтілік қызметін атқарады және резерв құралы ретінде мемлекеттің алтында резервілеу құрамына енеді.

3. Валюта халықаралық төлем құралы ретінде қолданылады. Басқаша айтқанда, валюта, халықаралық экономикалық қатынастар аясындағы қызметтерді және өзге де қызметтерді жүзеге асыра отырып, халықаралық қоғамдастықта қатаң бағаланады.

Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 маусымдағы № 57 «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Заңына сәйкес «валюта – бұл мемлекеттер заңды төлем құралы ретінде қабылдаған ақша бірліктері немесе банкноттар, қазынашылық билеттері және монеталар, оның ішінде бағалы металлдардан жасалған монеталар (айналыстан алынғандарын немесе алынатындарын, бірақ айналыста жүрген ақша белгілеріне айырбасталуға жататындарын қоса алғанда) түріндегі, қолма-қол және қолма-қол емес нысандардағы құнның ресми стандарттары, сондай-ақ шоттардағы, оның ішінде халықаралық ақша немесе есеп айырысу бірліктеріндегі қаражат».

Аталған түсініктен мынаны қорытындылауға болады: Валюта – жалпыға ортақ эквивалент қасиеттеріне ие ақша. Сонымен қоса, валюта және ақша бірдей ұғымдар емес. Ғылыми әдебиеттерде валютаның спецификалық тұсын ақша нысаны ретінде қарастырады. «Валюта жалпыға бірдей балама ретінде әлемдік қоғамдастықта мойындалған ақшалар болып табылады. Валюта жалпыға бірдей балама ретінде әлемдік қоғамдастықта мойындалған ақшалар болып табылады».

Басқаша айтқанда, валюта – мемлекеттің халықаралық экономикада айырбас жасайтын және өзге де байланыстарды қамтамасыз ететін ақша бірлігі. Қазіргі уақытта халықаралық төлем құралдары орнын алтынға айырбасталмайтын ұлттық ақша бірліктері басуда.

Ақша бірлігінің нысандары ретінде заңда Қазақстан Республикасында шығарылған, номиналды құрамға ие, белгілі бір формасы бар және орнаментті өрнегі бар банкноталар мен монеталар көрініс тапқан. Монета және банкноттың аталған сипаттамалары басылымда жарияланады.

Қазақстан Республикасында ұлттық валютаны енгізу сәтінде келесідей банкнот номиналдары белгіленді : 1, 3, 5, 10, 20, 50 және 100 теңге. Кейіннен, ақшаның құнсыздануы мен инфляциялық құбылыстарға байланысты айналымға жоғары мәртебеге ие банкноталар шығарыла бастады.

Айырбас бірлігі ретінде бір жүзге тең тиын жүреді. Тиын Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің монетасы түрінде шығарылған.

Ескеретін жайт, Қазақстан Республикасының ақша белгілері жеткілікті жоғары техникалық деңгейде дайындалады, сыртқы көрінісі (эстетикалық көзқараспен) жақсы, ұлттық нақыштар берілген, эксплуатациялық қасиеттерге ие және көптеген қорғау белгілерімен қорғалған, яғни жалған ақшалардан айырым белгілері көп.

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау » туралы ҚР заңына сәйкес валюта ретінде шынайы ақша емес, оның функционалды нысандары жүреді: банкноттар, қазыналық билеттер және де есеп айырысу жазбалары. «Валюталық реттеу және валюталық бақылау » туралы ҚР заңына сәйкес валютаның анықтамасы мынадай екі материалдық дәрежеде сипатталады: 1) дәстүрлі банкноттар мен монеталар; 2) төлем жазбалары

1.2 Валюталық құндылықтар валюталық қатынастардың объектісі ретінде

Валюталық қатынастар объектісін валютамен қатар, валюталық құндылықтар да құрайды.

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Заңның 1 бабында «валюталық құндылықтар» түсінігі нақты анықталған, олар келесідей:

- шетел валютасы;
- номиналы шетел валютасымен көрсетілген бағалы қағаздар және төлем құжаттары;
- резидент еместер шығарған номиналы жоқ бағалы қағаздар;
- тазартылған құйма алтын;
- резиденттер мен резидент еместер арасында, сондай-ақ резидент еместер арасында олармен операциялар жасалған жағдайда қолданылатын, ұлттық валюта, номиналы ұлттық валютамен көрсетілген бағалы қағаздар және төлем құжаттары;
- резиденттер мен резидент еместер арасында, сондай-ақ резидент еместер арасында олармен операциялар жасалған жағдайда қолданылатын резиденттер шығарған, номиналы жоқ бағалы қағаздар;

1996 ж. 24 желтоқсандағы № 54-1 «Валюталық реттеу және валюталық бақылау» туралы ҚР заңы «валюталық құндылықтар» түсінігін одан әрі жетілдіре түсті. Қазіргі таңда валюталық құндылықтарға резидент еместермен шығарылған бағалы қағаздар, резиденттермен шығарылған бағалы қағаздар жатады.

Валюталық құндылықтарды валюталық реттеудің объектісі ретінде ретінде қарастыра отырып, шетелдік валюта және бағалы қағаздар азаматтық құқықтың объектісі болып табылатындығын білуіміз қажет. 1994 жылғы 27 желтоқсандағы ҚР АҚ 128-бабына сәйкес : «валюталық құндылықтар болып табылатын мүлік түрлері және мәмілелер заң актілерімен белгіленеді», яғни Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгіленеді. Осыдан шығатындығы, валюталық құндылықтар азаматтық құқықтық қатынастардың да, валюталық құқықтық қатынастардың да объектісі болып табылады.

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» ҚР Заңы Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің лицензиялауына жататын валюталық құндылықтарды пайдаланумен байланысты өзге де қызмет түріне сәйкес, валюталық құндылықтарды пайдаланумен байланысты қызметті жүзеге асыру талаптарын қамтиды. Оларға жататындар:

1) бөлшектеп сатуды жүзеге асыру және шетелдік валютаны қолма-қол алу қызметін көрсету;

2) уәкілетті ұйымдардың шетелдік валюталарымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру [т. 1 б.].

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі аталған қызмет түріне, сондай-ақ, айырбастау пункттері мен қосымша сауда орындарын (ашу) тіркеу тәртібіне біліктілік талаптарын қояды. Айырбастау пунктін тіркеуде айырбастау пунктін тіркеу куәлігі құжатының үлгілері беріледі. Уәкілетті ұйымдар үшін қосымша құрылтай құжаттарының келісім тәртібі, құрылтайшылар құрамына қойылатын талаптар ұйымдастырушылық-құқықтық нысанда, құрылтай капиталын қалыптастыру тәртібі мен шеңбері, бөлімшелердің құрылуын шектеу және өзге заңды тұлғалардың қатысуы бойынша талаптар қойылады.

Қазақстан Республикасының Валюталық заңнамасы валюталық құндылықтарымен байланысты операцияларды жетілдіру тәртібін анықтайды. Қазақстан Республикасында шетелдік валюталарды сату және сатып алу уәкілетті банктер, олардың айырбастау пункттері арқылы резидент және резидент еместермен, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Ұлттық банкімен орнатылған тәртіпте, уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері арқылы жасалады.

ҚР әрекет ететін валюталық заңнамасына сәйкес, заңды тұлғалар – қолма-қол шетелдік валюталарды тасуды құжаттарын көрсетусіз, он мың АҚШ доллары эквивалентінен аспайтын, қолма-қол шетелдік валюта мөлшерін Қазақстан Республикасынан тасуға құқылы резиденттер мен резидент емес тұлғалар болып табылады. Резидент және резидент емес заңды тұлғалар он мың АҚШ доллары эквивалентінен асатын, қолма-қол шетел валютасын Қазақстан Республикасынан әкету кезінде он мың АҚШ доллары эквивалентінен асатын, сомасы ресми бекітілетін құжаттарын (тізім ҚР Ұлттық Банкімен бекітіледі) Қазақстан Республикасының кеден органдарына әкеліп көрсетуі қажет. он мың АҚШ доллары эквивалентінен асатын, қолма-қол шетелдік және (немесе) ұлттық валюта мөлшерін резидент және резидент емес заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасынан тасуы және әкетуі - тасымалданатын және әкетілетін қолма-қол шетелдік және (немесе) ұлттық валютаның барлық сомасына кедендік декларация беру жолымен Қазақстан Республикасының кеден органдарының мағлұмдауымен міндеттеледі. Ұлттық және шетелдік валютаның номинал құны көрсетілген төлем құжаттарын (вексельдер, чектер және т.б.) Қазақстан Республикасынан тасу және әкету жазбаша мағлұмдауға жатпайды және шектеусіз жүзеге асырылады. Бағалы қағаздар мен төлем құжаттарын, қолма-қол ұлттық валюталарды, валюталық құндылықтарды тасу және әкетуді кедендік рәсімдеу тәртібі Қазақстан Республикасының кедендік заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Сол себепті, Қазақстан Республикасында азаматтық және валюталық заңнаманы талдау ҚР барлық валюталық құндылықтары айналымын шектейтіндігін көрсетеді. Түрлі валюталық шектеулер Қазақстанның (ДСҰ) Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруіне тоқсауыл болып табылады. Аталған шектеулер белгілі бір жағдайларда, валюталық құндылықтарды пайдаланумен байланысты қызметтің нақты түрлеріне бағытталған, ал, өзгеше тұрғыдан, валюталық құндылықтар айналымына қатысушылар шеңберін шектейді.

Жоғарыда аталғандарды қорытындыласақ, валюталар және валюталық құндылықтар валюталық қатынастардың объектісі ретінде, валюталық реттеу және бақылаумен байланысты, сондай-ақ, валюталық айналыммен байланысты қатынастар объектісі болып танылады.

Валюта және валюталық құндылықтар валюталық құқықпен тығыз байланысты. Валюталық құқық валюталар мен валюталық құндылықтар болмысының нысаны, ал, валюталық заңнама – оның ұйымдастырылу құралы болып табылады. Бұл дегеніңіз валюталық құқықтың теориялық мәселелерін ұғыну қажеттілігін айқындайды.

1.3 Валюталардың жіктелуі

Валюталардың негізгі сипаттамасы әртүрлі негіздер бойынша валюталарды топтастыруға мүмкіндік береді. Валюталық құқық саласын зерттеп жүрген ресейлік және отандық ғалымдар, атап айтсақ: Б.Ю. Дорофеев, Н.Н. Земцов, В.А. Пушин, Ю.Ф. Симонов, Б.П. Носко, Е.П. Андреев, А.Г. Наговицин, Н.Б. Мухитдинов, К.Н. Айдарханова, А.С. Жукенова және т.б. Әлем елдері валюталарын келесідей негізгі белгілері бойынша саралауға болады.

1. **Валюталарды дәрежесі бойынша** ұлттық, шетелдік, халықаралық және аймақтық валюта деп бөлуге болады.

1) Ұлттық валюта – аталған мемлекеттің заңымен бекітілген ақша бірлігі; ұлттық валюталық жүйенің негізі.

2) Шетел валютасы – өзге мемлекеттердің ақша бірлігі. Оған шетелдік банкноттар мен монеталар, сондай-ақ, банктік салымдар, вексельдер мен чектер түріндегі шетелдік валюталарға қойылатын талаптар кіреді; валюта нарығында сатып алу-сату шартының объектісі болып табылады, банк шоттарында сақталады, бірақ, аталмыш мемлекет аумағында заңды төлем құралы болып табылмайды.

3) Халықаралық валюта – халықаралық есеп айырысуда, сондай-ақ, төлемдік және несие төлемдерінде қолданылатын шетелдік ақша бірлігі, шетел мемлекеттерінің ақша белгілері.

4) Аймақтық валюта – аталған ұйым мен мүше мемлекеттер арасында барлық сауда және валюталық операциялар жүзеге асырылатын аймақтық ұйымдар валютасы (бағалы қағаздар). Мысалы, Еуропа одағының валютасы (евро).

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Заңға сәйкес, Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 ж. 12 қарашадағы № 1399 «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу туралы» Жарлығына сәйкес, Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы болып теңге табылады.

2. Қолданылу тәртібі бойынша валюталар еркін айырбасталымды (қайтымды), ішінара айырбасталатын (ішінара қайтарымды) және айырбасталмайтын (қайтарымсыз) деп ажыратылады.

Ескеретін жайт, айырбасталымды валюталар – бұл басқа шетелдік валюталарға еркін және шектеусіз айырбасталатын валюта. Айырбастау кез келген шетелдік валютаға және ішінара, яғни аталмыш елдің валютасы тек бірқатар валюталарға және халықаралық төлем айналарға және халықаралық төлем айналысының толық емес операциялары бойынша жүзеге асырылғанда, валютаны айырбастау толық болып есептеледі.

Валюталардың айырбасталымдығы елдің ақша өлшемінің басқа елдердің валютасына айырбасталу мүмкіндігі. Алтын стандарты қолданыста болған кезеңде ресми балама бойынша алтынға айырбасталатын валюта айырбасталымды валюта болды. Кейіннен барлық валюталардың құрамындағы алтынның және олардың алтын баламының күші ресми түрде жойылғаннан кейін бір елдің ақша өлшемінің екінші елдің валютасына қолданыстағы бағамы бойынша еркін айырбастауға жарамдылығы валюталардың айырбастылығымдығы ретінде түсініле бастады. Валюталардың толық (еркін) айырбасталымдылығы – халықаралық мәміленің барлық түрлері бойынша елдің ақша өлшемінің кез келген валютаға шектеусіз айырбасталуы, ішінара (шектеулі) айырбасталымдылығы – валютаның айырбасталуы шетелдік валюталар мен мәмілелердің белгілі бір жиынымен шектелуі. Банкілердің түрлі валюталық айырбас операцияларын жасауына қарамастан мемлекет еркін айырбастауға тыйым салса, ондай валюта айырбасталмайтын валюта деп саналады. Валюталардың айырбастылығымдығы дәрежесі мемлекеттің экономикалық әлеуетіне, оның сыртқы экономикалық қызметіне, ішкі ақша айналысының орнықтылығына, ұлттық нарықтар мен басқа да факторлардың дамуына байланысты. Ол елдің ұлттық (орталық) банкісінен өз валютасының бағамын белгілі бір деңгейде ұстап тұру шараларын қолдануды талап етеді. Қазіргі кезде Халықаралық валюта қорына мүше 150-ден астам елдің тек онының ғана валютасы толық айырбасталымды, олардың шамамен елуінің валютасының айырбасталымдылығы шектеулі.

Қазақстан экономикасын әлемдік экономикамен байланыстыратын негізгі буын валюта саясаты мен ұлттық ақша бірлігінің валюталық бағамындағы өзгеріс болып табылады. Валюта бағамының деңгейі сыртқы саудаға, ұлттық өнімдердің әлемдік нарықтағы бәсекелестігіне, капиталдың қозғалысына, ақша айналымының қалпына және елдің бүкіл экономикасына айрықша әсер етеді. Валюталық бағамның өзгеру перспективасы бойынша мәселеге ғалымдар және көптеген сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар арасында қызу пікірталастар ұдайы жалғасуда. Осы көзқарастан валюталық саясат және ұлттық валютаның айырбас бағамын тұрақтандыру мәселесін зерттеудің өзекті екені айқын.

Әрбір елдің ұлттық валюталарын салыстыру олардың өндіріс және айырбас үдерісінде пайда болатын объективті құндық қатынастарына негізделеді. Валюталық бағам бағалы

валюталарға сұраныс пен ұсынысқа ықпал етуші көптеген факторларға байланысты өзгереді.

Қазақстанның валюта саясаты ұлттық валютаның әлемдік қаржы нарығындағы тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Оның валюта бағамының салыстырмалы тұрақтылығына инфляциямен сауда және төлем балансы сальдосының деңгейлері арасындағы нақты арақатынастарын реттеу жолымен қол жеткізіледі. Мемлекеттің сыртқы резервтік активтерінің түпкілікті есебіне төлем балансы тапшылығын қаржыландыру соңғы саты болып саналады. Оны теңестіру теңгенің, валюта бағамының ауытқуын шектеуді тікелей мақсат ететін валюта нарығындағы валюталық интервенцияның тетігі арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстанның тәуелсіздік алғаннан бергі ұлттық валюта бағамындағы өзгерістерге шолу жасап өтсек, 1991 жылы Одақтан бөлініп, тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде ұлттық валютаның қабылдануы екі жылға кешігуінің салдарынан орыстың сабан ақшасы экономикаға орасан шығын әкеліп, 90-шы жылдардың ортасында қиын жағдай туындады.

1993 жылы 12 қарашада Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев “Қазақстан Республикасына Ұлттық валютаны енгізу туралы” Жарғыға қол қойды. Осы жарғы негізінде 1993 жылы 15 қарашада Қазақстан Республикасында сағат 8 –ден бастап ұлттық валюта – теңге енгізілді.

Еркін құбылмалы тәртіпте валюта бағамы нарықтық сұраныс пен ұсыныстың ықпалымен қалыптасады, ал басқарылатын құбылмалы тәртіпте валюта бағамының көлеміне елдің орталық банкі қатты ықпал жасайды.

Теңге енгізілгеннен кейін теңгенің реттелетін құбылмалы айырбас бағамының тәртібін таңдау жүзеге асырылған болатын және ұлттық валютаның бағамы 1 долларға шаққанда 4,75 теңге болды. Теңге идеясын жүзеге асырушы ғалымдардың бағамды 13 теңге болуын ұсынғанына қарамастан ол өзгеріссіз қалды.

Ұлттық Банк бағамның ауытқуын тегістеу саясатын жүргізіп отырды, шетелдік валютаға сұраныс ұсыныстан асып кеткен жағдайда, теңге бағамының қатты құлдырауын болдырмау үшін, ол валюта нарығында интервенцияны жүзеге асырды. Басқаша айтқанда, валюта сатты, соның нәтижесінде Ұлттық Банктің алтын-валюта резерві төмендеді. Валютаға деген ұсыныс сұраныстан асып кеткен жағдайда, Ұлттық Банк теңгенің қатты нығаюын болдырмау үшін ол валюта сатып алды. Осы кезеңде экспортқа өнім шығарушы кәсіпорындардың (жұмыстары және қызметтері) экспортынан түскен міндетті түсімдерді енгізуі ұлттық валютаның белгілі бір тұрақтануына қол жеткізді.

Ұлттық Банк теңгені алтын-валюта қорынан қосымша ақша жұмсау арқылы реттеп отырды. Бірақ бұл әрекет жасанды бағамның жасалуына жол ашты. Теңгенің шын бағамын белгілеу үшін оны еркін жіберу керек болды. Аталмыш шарадан кейін теңге бағамы АҚШ долларына шаққанда бірден екі есеге сатылап жоғарылап кетті. Жалпы экономикалық сипаттағы объективтік қиындықтар (бағаны ырықтандыруға және өндірістің құлдырауына байланысты инфляцияның жоғары деңгейі, импорт тауарларына деген қанағаттандырылмаған сұраныстың едәуір көлемі) шетел валютасына сұраныстың өсуіне, ал ізінше бағаның өсуіне әкеліп соқты.

Валюта бағамы саяси ойындар үшін негізсіз жоғары қойылмағанда, мұншалықты қиындықтар орын алмаған болар еді.

1994 жылы кәсіпорындардың сәтсіз жүргізілген өзара шаруашылық есептесуі сияқты экономикалық келеңсіздіктер алғашқы айларда теңге айналысының жағдайын біршама қиындатты.

Бұдан кейінгі жылдары теңгенің АҚШ долларына қатынасы бойынша құнсыздану қарқыны едәуір баяулады. Мысалы, егер 1995 жылы теңгенің бағамы 17,9% болса, 1996 жылы – 15,4%-ға төмендеді, 2001 жылы теңгенің номиналдық құнсыздануы 5,17%, ал 2002 жылы – 3,25% болды.

1995 ж. орта кезінде Ұлттық банк пен Қаржы министірлігі қаржы нарығына алғашқыда қазыналық вексельдерді, одан соң міндеттемелер мен ноталарды және басқа мемлекеттік бағалы қағаздарды шығарғаннан кейін теңгенің құлдырауын тежеуге мүмкіндік туды. Теңге енгізілгеннен кейін инфляция 1993 ж. 2500% болса, ал 1994 ж. бас кезінде 1260%-ке дейін төмендеді, 1995 ж. Қазақстандағы инфляция 58 % болды.

1997 ж. мемлекеттің алтын валюта қоры кәсіпорынды жекешелендіру және шетел инвесторларына басқаруға беру сияқты инфляцияланбайтын көздерден түскен 700 млн. доллармен толықты. Бұл жылы теңге бағамының ауытқуы тиынмен, ал инфляция деңгейі пайыз бөліктерімен есептелетін жағдайға жетті.

1998 жылғы Ресей, Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттеріндегі қаржы дағдарысының салдары теңгенің құнсыздану қарқынын жылдамдатуға және әсіресе қолма-қол шетел валютасы нарығында теңге бағамының күрт ауытқуына әкелді. Бұл ретте Қазақстанның сауда әріптес елдерінде, ең алдымен Ресейде ұлттық валютаның біршама құнсыздануы теңгенің нақты көрсетілімде қымбаттауына және қазақстандық экспорттың бәсекелестік позициясын төмендетуге әсер етті. Соның салдарынан 1999 жылы теңге девальвациясы – 60, ал инфляция 17% төңірегінде қалыптасты.

1999 жылы сәуірде алтын-валюта резервтерінің қысқаруының алдын алу және теңгенің бәсекелестік қабілетін арттыру үшін теңгенің шетел валюталарына еркін құбылмалы айырбастау бағамы режимін енгізді. Теңгені еркіне жіберген соң ғана оның бағамы 80-нен 120-ға шықты. Дегенмен, Қазақстанның өзіндік қаржы-несие саясатын жүгізуінің арқасында қаржылық дағдарыс салдары оған онша күшті әсерін тигізген жоқ.

Әлемдік қаржы және тауар нарығындағы қолайлы конъюнктура және 1999 жылғы сәуірдегі теңгенің айырбас бағамы тәртібінің өзгеруі 2000 жылы елдегі макроэкономикалық ахуалға оңтайлы ықпалы жалғасты.

Теңгенің айырбас бағамы салыстырмалы тұрақтылығын сақтады. 2000 жылы теңге бағамының АҚШ долларына шаққанда төмендеуі 5,2%-ды құрады. Теңгенің айырбас бағамының салыстырмалы тұрақтылығы, сондай-ақ нақты өндірістің едәуір өсуі инфляцияның жыл ішінде екі есеге жуық, яғни 17,8%-дан 9,8%-ға дейін төмендеуіне себеп болды.

2001 жылдан бастап осы күнге дейін теңге АҚШ долларына қатысты тұрақтанып, 2001 жылы оның АҚШ долл. қатысты бағамы 155,6-дан 2005-2006 ж.ж. ортасына дейін 117,4 теңгені құрады.

2009 жылдың басында әлемдік экономикада қалыптасқан ахуал, оның ішінде Қазақстан Республикасының сауда әріптес елдері валюталарының девальвациясы және Қазақстан экспортының басым бөлігін құрайтын энергиялық ресурстардың, соның ішінде мұнай бағасының едәуір төмендеуі төлем балансының 2009 жылға арналған көрсеткіштерінің тұрақтылығын қамтамасыз етпеді және олардың күрт нашарлауына әкеп соқты. Ұлттық Банк 1 АҚШ доллары үшін 117-123 теңге шегінде (120 теңге плюс/минус 2%) айқын емес дәлізді сақтау бойынша айтарлықтай күш-жігер жұмсады. Алайда, алтын-валюта резервтерінің ағымдағы деңгейін сақтап қалу және отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін 2009 жылы сәуір айында ұлттық валютаның девальвациясы жүзеге асырылды. Нәтижесінде теңгенің 1АҚШ долларына қатысты бағамы 150теңгеге дейін көтеріліп, теңге 25%-ға құнсызданған болатын.

Ал 2010 жыл Қазақстанның экономикасы үшін ең тұрақты жыл болды. Теңге доллар жұбының құбылмалылығы 1,6% құраған, ал Ұлттық банктің валюта нарығында нетто-интервенция жыл бойына 2 миллиард АҚШ долларына астам болған. Ұлттық банктің мәліметтері бойынша, 2010 жылғы ұлттық валютаның орташа бағамы 1 доллар 147,34 теңгені құрады.

Валюта нарығындағы ахуалды тұрақтандыруға және халықтың девальвациялық күтулерін төмендетуге бағытталған уақытша шара ретінде енгізілген валюталық дәліз теңгенің нығаюына күшейіп келе жатқан үрдіс жағдайларында өз қажеттілігін жойды. Бұған әлемдік нарықтардағы қазақстандық экспорттың негізгі позицияларына оңтайлы баға конъюнктурасы және төлем балансының жай-күйі себепші болды.

2009-2011 жылдары теңгенің айырбастау бағамын қалыптастыру Қазақстан экспортының негізгі позицияларының әлемдік жоғары бағалары аясында болды. 2011 жылғы 12 айда теңгенің орташа алынған биржалық айырбастау бағамы 1 АҚШ доллары үшін 146,64 теңге болды. Бір жыл ішінде теңге номиналды көрсетуде АҚШ долларына қатысты 0,61%-ға әлсіреді. [8]

Ағымдағы жылда теңге өз тұрақтылығын сақтап келеді және теңге бағамы қаңтар айында 1АҚШ доллары үшін 148,08–148,61 теңге, ал ақпанда 147,62–148,72 теңге диапазонында қалыптасты.

ҚР ҰБ валюталық саясатта қазіргі қаржы экономикалық дағдарыс жағдайында теңгенің қалқымалы девальвациясын іске асырды. Оның артықшылығы мұнай ресурстарының әлемдік бағасының төмендеу жағдайында теңге бағамының баспалдақты түрде төмендетілуі отандық экспортқа шығарушылардың бәсекелік қабілеттілігін қолдайтындығында және импортты шектейтіндігінде болып табылады. Дегенмен, девальвациялық күтулер әлемдік валюта нарығындағы доллар мен еуро бағамдарының ауытқуының белгісіздігі жағдайында валюталық алыпсатарлыққа, яғни теңге бағамының төмендеуі мен шетел валюталарының бағамдарын көтеруге бағытталған ойынға негіз болуы және көрсетулі валюта бағамы Еуропа және АҚШ-пен салыстырғанда Қазақстандағы инфляцияның жоғарырақ қарқынын есепке алмайтындықтан, девальвациялық әлеуетті күшейтуі мүмкін. Бірақ, осы кемшіліктерге қарамастан, теңге бағамының кең ауқымды төмендеуімен салыстырғанда теңгенің қалқымалы девальвация саясаты таңдалды.

3. Валюталық операциялар түрлері бойынша валюта мәмілелері, валюта төлемдері, валюта несие, валюта вексельдері, валюта клирингі және бағалы қағаздар валютасы болып ажыратылады.

1) Валюта мәмілелері – сыртқы сауда келісімшартында тауар бағасы белгіленген немесе халықаралық несие сомасы анықталатын ақша бірлігі. Аталған бірлікке экспортер, импортер, кредитор немесе борышқор, үшінші мемлекеттің валюта бірлігі болуы мүмкін. Валюта мәмілелері халықаралық тәжірибеде, валюталық тәуекелдерден сақтандырудың бірден-бір тәсілі болуымен сипатталады.

2) Төлем валютасы - тауар нақты төленетін немесе несие берілетін валюта. Екі жақтың келісімі бойынша импортшының (шеттен әкелушінің) сыртқы сауда келісімшарты бойынша немесе қарызгердің халықаралық несие бойынша міндеттемесі келісілген төлем валютасымен төленеді. Мәміле мен төлем валюталары сәйкес келмеген жағдайда мәміле валютасын төлем валютасына аудару бағамы пайдаланылады. Төлем валютасы: сатушы- елдің (несиегердің) валютасы, сатып алушы елдің (қарызгердің) валютасы, үшінші елдің валютасы немесе халықаралық ақша өлшемі болуы мүмкін.

3) Валюталық несие несие беруде валюта серіктестердің болуымен түсіндіріледі. Экспорттық несие – тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді сатуды қаржыландыру мақсатымен шетелдік сатып алушыларға немесе олардың банкілеріне берілетін несие; экспортты ынталандыру құралы. Импортшылар мен экспортшылар несие тікелей өздерінің шетелдік контрагенттерінен немесе оларға қызмет көрсетуші банкілерден алады. Ол әрқашанда сыртқы сауда келісімшартын жасау жолымен беріледі. Оның мөлшері, мерзімі, құны, пайыз төлеу және өтеу шарттары экспортшы және импортшы елдердің экономикалық және саяси жағдайына, тауардың түріне және тараптардың өзара қатынастарының сипатына қарай айқындалады. Экспорттық несиедің дәстүрлі және кең таралған нысандары: шетке шығарылатын тауарларды өндірушілердің өздерінің шетелдегі сатып алушыларына жеткізілетін тауарлар үшін төлем төлеу мерзімін ұзарту нысанында беретін коммерциялық несие; шетке шығарылатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді жеткізушілерге де, сатып алушыларға да берілетін банк несие; түрлі мемлекетаралық келісімдер шеңберіндегі несиелер; экспортшылар мен импортшыларға брокерлік фирмалар арқылы берілетін брокерлік несие; экспортты несиелендірудің кеңінен таралған нысаны – акцептілік несие болып бөлінеді. Банкілер ірі экспортшыларға револьверлік (жаңартылмалы) несие береді.

4) Валюта вексельі вексель ұсынылған ақша бірлігі болып табылады. жазбаша түрде толтырылған ұзақ мерзімді борыш міндеттемесі. Жай және аударма вексель түрлері болады. Вексель беруші несие иесіне (вексель ұстаушыға) беретін, заң жүзінде нақты формада белгіленген жазба түріндегі борышқор қолхаты. Оның иесінің (вексель ұстаушының) белгілі бір уақыт мерзім өткенде, векселді берушіден ақша талап етуге даусыз құқық беруді куәландыратын жазбаша қарыз міндеттемесі. Вексель нарықтық экономика түріндегі елдердің коммерциялық және банкілік іс-тәжірибесінде, сонымен қатар сыртқы саудада және басқа да халықаралық есептесулерде барынша кеңінен қолданылады. Векселдік міндеттеменің мәні мен маңызы тек қана ақша (ұлттық түрдегі және шетелдік валюта түріндегі) болуы мүмкін.

5) Валюта клиринга – (ағылш. clearing – есеп айырысу) – тараптардың өзара талаптар мен міндеттемелерді есепке алуына негізделген қолма-қол ақшасыз есеп айырысу жүйесі. Көптеген елдердің ішкі айналысында жекелеген кәсіпорындар (фирмалар, ұйымдар, т.б.) мен банктердің арасында тауарлар, көрсетілген қызметтер, бағалы қағаздар үшін есеп айырысумен байланысты

қоғамдық шығындарды үнемдеу құралы ретінде пайдаланылады. Клирингілік есеп айырысуды лицензиясы бар мекемелер клирингілік келісімдер негізінде жүзеге асырады. Тауарлардың, бағалы қағаздардың, құқықтардың, т.б. қатаң құндық балансы Клирингілік есеп айырысудың негізгі шарттары болып табылады. Халықаралық есеп айырысуда валюталық Клиринг – көрсетілетін тауар қызметтері құнының тепе-теңдігінен туындайтын қарсы талаптар мен міндеттемелерді өзара есепке алу туралы үкіметаралық келісім қолданылады, ол валюталардың өзара конверсиялануының негізі ретіндегі алтын стандарты жүйесі күйрегеннен кейін пайда болды. Қазіргі кезеңде халықар. Клиринг ең алдымен ұлттық валюталары айырбасталмайтын, СКВ (ЕАВ) мен алтын қоры шектеулі елдерде қолданылады.

6) Валюталық бағалы қағаздар нақты ақша бірлігі эмитетіндегі тауар-ақша қатынастары объектісінің құны ақша бірлігі ретінде жобаланады.

3. Өзге валюталар курсы қатынасы бойынша қатаң (күшті) және жұмсақ (төмен) валюта болып ажыратылады.

1) Қатаң (күшті) валюта – тұрлаулы курс бойынша тұрақты валюта. Кәдімгі қатаң валюта – елдің экономикалық және саяси тұрақтылығын көрсететін ұлттық валюта.

2) Жұмсақ (төмен) валюта – өзге валюта курсы және жеке номинал қатынасы бойынша тұрақсыз валюта. Кәдімгі «жұмсақ валюта» – төменгі төлем балансын құрайтын еліміздің ұлттық валютасы.

4. Әлемдік резерв бойынша валюталарды пайдалануда валюталар резервтік және резервтік емес деп бөлінеді.

1) Резервтік валюта - тар мағынада, басқа мемлекеттердің орталық банктері халықаралық есеп айырысу үшін ақша қаражатын жинап, сақтайтын елдің валютасы; кең мағынада - жетекші мемлекеттердің ұлттық несиелік қаражаты. Ол халықаралық есеп айырысуға байланысты қызмет көрсету үшін пайдаланылады (сыртқы сауда айналымы, капиталдардың қозғалысы, бағаларды белгілеу); резервтегі валюта мемлекеттік кәсіпорындардың, жеке және заңды тұлғалардың халықаралық төлем қаражатының құрамдас бөлігі болып табылады. Валюталардың бағамдарын көрсету үшін негіз ретінде, сондай-ақ валюта бағамдарын көтермелеу жөніндегі операцияларда валюталық интервенция құралы ретінде пайдаланылады. Валютаның негізгі резервіне : АҚШ доллары, евро және т.б. кіреді.

2) Резервтік емес валюта – резерв ретінде қолданылмайтын валюта.

5. Материалдық-заттай нысаны бойынша қолма-қол және қолма-қолсыз валюталар бөлінеді.

1) Қолма-қол валюта – қазынашылық билеттердің банкнот түріндегі ақша белгілері; заңды төлем құралы болып табылатын мемлекет және мемлекет тобына сәйкес айналымдағы монеталар.

2) Қолма-қолсыз валюта - біртұтас ақша айналымының қолма-қол ақшасыз айналым кіреді. Қолма-қол ақшасыз айналым барлық ақша айналымының үштен екі бөлігін құрайды.

6. Құрылым қағидасы бойынша валюталар валюта қоржыны және кәдімгі валюта болып ажыратылады.

1. «Валюта қоржыны» – ұлттық валюталардың жиынтығы. Бұл жиынтық ұлттық немесе халықаралық ұжымдық валютаның валюталық бағамын анықтау үшін шетел валютасының бағасын белгілеу кезінде пайдаланылады, мұның өзі валюталардың сатып алуға жарамдылығын, айырбастың жалпы экономикалық шарттарының әсерін неғұрлым негіздеп ескеруге мүмкіндік береді.

2. Кәдімгі валюта – валюталық «жәшік» құрамына кірмейтін валюта.

Қазақстан өзінің төл валютасын қиын да күрделі жағдайда дайындап, қабылдаған болатын. 90-шы жылдардың басы біздің еліміз үшін болашақты айқындау жолындағы шешімдерді қабылдауда барынша қиын кезең болды: өндірістің кең ауқымды құлдырауы, экономикалық байланыстардың үзілуі, бұрынғы одақтас республикалар арасындағы ақша-кредиттік қатынастар коллапсы. Үкімет пен Ұлттық банктің алдында барынша маңызды проблемаларды шешу міндеті тұрды. Шын мәнінде инфляция барынша қарқын алған, өндіріс құлдыраған қиыншылықтар кезеңінде ұлттық валютаның тұрақтылығы мен айырбасталымын қамтамасыз ету қажет болды. Басты назар ұлттық валютаны енгізудің – жаңа валютаны айырбастау пункттеріне жеткізу, ақша айырбастау басталатын және жалғастырылатын күн, айырбастау коэффициенті сияқты рәсімдік мәселелеріне аударылды. Теңге айырбастау басталған бірінші күннен бастап-ақ заңды төлем құралы болды.

1.4 Валюталық нарықтардың түсінігі және түрлері

Валюталық нарықтар уақытылы есеп айырысуларды жүзеге асыруды, валюталық қаражаттарды біршама тиімді пайдалануын, валюталық операцияларға қатысушылардың валюталық бағамдар айырмасы түрінде пайда алуын, валюталық тәуекелдерді сақтандыруды, валюталық бағамдарды реттеуді, валюталық саясатты жүргізуді қамтамасыз ете отырып, ішкі және халықаралық төлем айналымына қызмет етеді.

Халықаралық есеп айырысудың өзіндік ерекшелігі барлық елдер үшін жалпыға бірдей қабылданған төлем құралының болмауында. Сондықтан да сыртқы сауда, көрсетілген қызметтер, несиелер, инвестициялар, мемлекетаралық төлемдер бойынша есеп айырысудың қажетті шарты сатып алу-сату формасында бір валютаны екінші біріне айырбастау болып табылады.

Валюталық нарықтарда шетел валютасына деген сұраныс пен ұсыныс ең алдымен сатылған тауарлар және көрсетілген қызметтер үшін валюталық түсім алған экспорттерлардан; сатып алған тауарлары мен көлік және кеме компанияларынан алынған қызметтері үшін төлемдерді төлеуде импортерден; сондай-ақ көрсеткен қызметтері үшін фрахты, сақтандыру сыйақысы, брокерлік және банктік комиссия түрінде валюталар алатын сақтандыру қоғамдары мен банктерден; дивидент төлеуге, займды, несиені және оған есептелген пайызды және т.б. қайтаруға міндеттемесі бар заңды және жеке тұлғалардан туындайды.

Сонымен, валюталық нарықтарда валюталық операция-ларды жүргізуге халықаралық сауда мен оған байланысты көрсетілген қызметтер және халықаралық капиталдар мен несиелер қозғалысы негіз болып табылады.

Валюталық нарықтар — сұраныс пен ұсыныс негізінде ондағы айналатын валюталарға сауда-саттық жүргізілетін ресми орталықты сипаттайды.

Валюталық нарықтарды әртүрлі негіздер бойынша топтастыруға болады. Субъекілері бойынша, валюталар, валюталық нарықтар банкаралық (тікелей және делдалдық), клиенттік

және биржалық нарық деп бөлінеді. Валюталық шектеу қатынастары бойынша валюталық нарықтар еркін және еркін емес, ал, валюталық курс қолданылу түрі бойынша – бір режимді және екі режимді валюталық курс деп бөлінеді. Валюталарды көлеміне, валюталық операциялардың сипатына қарай және қолданылуына қарай әлемдік, аймақтық, ұлттық (жергілікті) валюталық нарықтар деп бөледі.

Шетелдік валюта нарығының объектісі еркін айырбасталымды валюта болып табылады. Валюталық нарықта валюталар сатылымы қандай да бір географиялық нүктеге тәуелді емес, сондай-ақ, ашылу және жабылу уақыты белгіленбеген. Валюталық нарық ұлттық реттеудің түрлі режимдегі валюталарды біріктіреді.

Әлемдік валюталық нарықтар әлемдік қаржылық орталықтарда шоғырланған. Оның ішінде Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Париж, Цюрих, Токио, Сянгань, Сингапур, Бахрейндегі валюталық нарықтар ерекше аталып өтіледі. Әлемдік валюталық нарықта банктер валютамен байланысты әлемдік төлем айналымында кеңінен қолданылатын және аймақтық, жергілікті валюталармен шарт жасаспайтын операцияларды жүргізеді. 90 ж.ж. басында үш әлемдік валюталық нарық, атап айтсақ : Лондон (күніне 303 млрд. долл.), Нью-Йорк (192 млрд.), Токио (128 млрд.) шоғыландырылды.

Аймақтық және жергілікті валюталық нарықта айырбасталымды валютамен анықталатын операциялар жүзеге асырылады.

Сыртқы валюталық нарық – бұл бір мемлекеттің нарығы. Яғни, халықаралық валюталық операциялар жүргізуге банктер, жеке тұлғалар, компания есебінен валюталар бойынша өз клиенттеріне қызмет көрсететін, аталған мемлекеттің аумағында орналасқан банктермен жүзеге асырылатын барлық операциялар, сондай-ақ, жеке валюталық операциялар жиынтығы түсіндіріледі. Елдегі валюталық заңнамамен шектелген ресми валюталық нарық көп жағдайда «қара» (күпия нарық) және (банктер операцияларды айырбасталмайтын валюталармен жасайды) «сұр» нарықпен толықтырылады.

Валюталық нарық - ұлттық валютаны шетелдік валютаға алып сатқан кезде, ұсыныс пен сұраныс нәтижесінде қалыптасқан белгілі-бір ресми орын. Шаруашылық интернационализациясы валюталық нарықтың дамуына мүмкіндік береді. Мәміле көлемі күн сайын триллион долларды құрайды.

Қазіргі валюталық нарықтың ерекшелігі валюталық операцияларды іске асырудың орталықсыздандырылған сипатымен көрініс табады. Мәмілелердің басым көпшілігі (Рейтер-диллинг, Телерейт) электрондық техникалары телекс және телефондар пайдаланылымындағы тікелей банктермен түсіндіріледі. Кейбір мемлекеттерде (ГФР, Франция, Жапония, Бенилюкс, Скандинавия) валюталық биржалар сақталған, олардың атқаратын негізгі функциясы – валюталардың анықтамалық курсы жинақтау. Осы тұрғыда, валюталық нарықтар қаржылық (қор) нарығын айтарлықтай басып озды.

Қос валюталық нарық құбылмалы және тиянақты валюталық курстар режимдері арасындағы аралық орнымен айналысатын валюталық саясаттың нысанымен түсіндіріледі. Оның мәні валюталық нарықты екі топқа бөлумен түсіндіріледі : коммерциялық операциялар және ресми валюталық курсты қолдану қызметі тұрғысынан ; қаржылық тұрғыда (несие, капиталдар қозғалысы және т.б.) – нарықтық. Коммерциялық келісім бойынша төмендетілген

курс төлем баланстарын теңестіру және тауар экспортын ынталандыру мақсатында жүзеге асырылады. Аталған курс кейбір дамушы елдерде де қолданылады.

Нарықтардың бірнеше түрлерін қарастырамыз.

Екінші деңгейлі нарық – бастапқы несиелік беруші және боршықор болып табылмайтын тұлғалар арасындағы бағалы қағаздар айналымы; қайталама сауда банктер мен арнайы фирмалардан қолдау табады.

Ақша нарығы – бірыңғай ұлттық несиелік және депозит нарығының, қысқа мерзімді бағалы қағаздар бойынша операцияларды жүргізетін коммерциялық банктер мен қаржы институттарының жиынтығы.

Еуровалюта нарығы – еуронарық сегменті; ұлттық ақша нарығынан оқшауланған несиелік капиталының халықаралық нарық бөлігі, еуровалютада жүзеге асырылатын операциялар; несиелік және валюталық операцияларының элементтері байланысқан әмбебап халықаралық нарық. Еуровалюта нарығында несиелік капиталындағы ұлттық нарық шектелмейді. Еуровалюта нарығы валюта түрлері бойынша сараланады : еуродоллар нарығы, еуромарка нарығы, еурофранк нарығы және т.б.

Алтын нарығы – пластина, медаль, монета және құйма түріндегі алтындарды, сондай-ақ, алтын сертификаттарын сатып алу-сатуды реттеуді жүзеге асыратын алтын сатудың әлемдік орталығы. Алтын сатушылары алтын өндіруші елдер мен жеке иелернушілер, ал, сатып алушылар - фирмалар, банктер және жеке тұлғалар болып табылады. Алтынның бағасы сұраныстар мен ұсыныстар есебінен анықталады. Алтын сатудың Әлемдік орталығы Лондон, Цюрих, Нью-Йорк, Париж, Милан, Стамбул, Рио-де-Жанейро болып табылады.

Капитал нарығы – бағалы қағаздарды, айналымдағы акция және өзге де қаржылық құжаттарды иеленушілер арасындағы қоғамдық қатынастар жиынтығы. Капитал нарығы акциялар мен бағалы қағаздардың, материалдық ресурстардың (еңбек пәні мен өндіріс құралы) бағасын анықтайды. Капитал нарығы нарықтық экономиканың маңызды элементі болып табылады.

Облигация нарығы – үкіметпен, жергілікті органдармен, кәсіпорындармен, қоғамдық ұйымдармен және т.б. шығарылатын негізгі және екінші деңгейлі бағалы қағаздар нарығы.

Несие-капитал нарығы – несиелік (ақшалай) капиталдар қайта бөлінетін қор биржаларының және өзге де қаржылық-несиелік мекемелердің, банктердің жиынтығы. Несие-капитал нарығында несиелік беруші және несиелік алушы ретінде банктер, мемлекет, ұйымдар, фирмалар, сондай-ақ, ел тұрғындары табылады. Несие-капитал нарығындағы мәмілелер құралы болып вексельдер, депозиттік сертификаттар, бағалы қағаздар, банктік акцепттер (кепілдіктер) табылады.

Бағалы қағаздар нарығы – жоғары нарық бағасында сатылатын, меншіктік номиналды құны көрсетілмеген, бір мезгілде меншік титулы және борышқорлық міндеттемесі болып табылатын бағалы қағаздарды сатып алу-сатуды жүзеге асыратын несиелік капиталы нарығының бөлігі.

Бағалы қағаздар нарығы деңгейінен тәуелсіз, оны мемлекеттік реттеуде әмбебап талаптар қойылады : 1) бағалы қағаздар түрлерінің нақты классификациясы; 2) эмитенттерге қажетті ақпараттарды ашу талаптары; 3) бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың қызметін қадағалауды жүзеге асыру және қадағалауды жүзеге асыратын органдардың уәкілеттіктерін анықтау; 4) бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың – брокерлер, дилерлер, зейнетақы қорлары, инвестициялық компанияларды басқарушылардың қызметіне нақты талаптар қою; 5) бағалы қағаздар нарығында жосықсыз тәртіпті қорғауды қамтамасыз ету; 6) бағалы қағаздар нарығында заңға қайшы әрекеттерге жауаптылық шаралары. Қазақстанда бағалы қағаздар (депозитарий, тізілім иелері, брокерлер, дилерлер) нарығын дамытудың маңызды шарты бағалы қағаздар нарығын қамтамасыз ету бойынша ұйымдастыру жүйесі - бағалы қағаздардың инфрақұрылым нарығын дамыту болып табылады. Өркениетті бағалы

қағаздар нарығын орнатуда, оны қаржылық делдалдықты жүзеге асыратын, білікті және кәсіби негізде қор нарығындағы бас қызметті білікті мамандарсыз жүргізу мүмкін емес.

Бақылау сұрақтары:

1. Валюталық қатынастардың негізгі түсінігін және жалпы сипаттамасын беріңіздер;
2. Валюталық құндылықтарды валюталық қатынастардың объектісі ретінде жіктеңіздер;
3. Валюталар қандай түрлерге және қалай жіктеледі?
4. Валюталық нарықтардың түсінігі беріп, түрлерін сипаттаңыз.

